

Nizami Gəncəvi öz müasirləri haqqında

Zəhra Allahverdiyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: zahra.allahverdiyeva@mail.ru

Annotasiya. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin öz dövrünün şairləri və sultanları haqqında söylədiyi faktlar şairin həyatının araşdırılmasına dair zəngin məlumat mənbəyidir. Biz bu məlumatlar içərisində indiyədək toxunulmamış, yaxud az araşdırılmış məsələləri nəzərə çatdırmaq fikrindəyik.

Nizaminin müasirlərindən ilk növbədə şairin Xaqani Şirvani ilə dostluğunu tədqiqatçılar qeyd etmişlər. Vaxtı ilə Səid Nəfisi İranda nəşr etdiyi Nizami Gəncəvi Divanına şairin Xaqaninin ölümünə həsr etdiyi əldə olan bir beytini salmışdır.

Məlum olduğu kimi, Nizaminin fars Divanının böyük bir hissəsi itirilmiş və şairin türk Divanı isə tamamilə yox edilmişdir. Nizami Gəncəvidən sonra "Nizami" təxəllüsü ilə yazan şairlərin meydana gəlməsi Nizami dühasının böyüklüyü və onun əlçatmaz sənəti ilə bağlı idi. Bir çox şairlər özünü Nizamiyə bənzətmək istəyirdi. Orta əsrlərdə bir çox şairlərin Divanında onlarla nümunələr vardır ki, Nizami Divanından köçürülmüşdür. Bu beytlər "təzmin" deyildir, sadəcə hər misrada bir neçə sözü dəyişməklə, Nizami şeirini olduğu kimi, mənanı, hətta bəzən qafiyyə sistemini öz adları ilə vermişlər.

Təqdim olunan bu məqalədə Nizami Gəncəvinin müasirləri haqqında bir neçə fakt nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, müasirləri, Xaqani, "Leyli və Məcnun", türk, Üveys

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 02.06.2021; qəbul edilib – 07.06.2021

Nizami Ganjavi about his contemporaries

Zahra Allahverdiyeva

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: zahra.allahverdiyeva@mail.ru

Abstract. The facts stated by the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi about the sultans and poets of his time are a rich source of information for studying his life. We intend to include in the scope of our research this information and questions that have so far been little or not studied at all.

Researchers, first of all, noted the friendship of the poet with Khagani Shirvani. At one time, Said Nafisi included the famous poem dedicated to the death of the poet Khagani in the Diwan of Nizami Ganjavi published in Iran.

As you know, most of the Persian Divan of Nizami was lost, and the Turkish Divan of the poet was completely destroyed. The appearance of the poets who wrote under the pseudonym "Nizami" was associated with the great glory and genius of the poet and his unattainable skill. Poets strove to be like Nizami. In the Middle Ages, dozens of examples copied from Nizami's Divan were found in the Divans of many poets.

The article contains a number of important facts about poets and sultans – contemporaries of Nizami Ganjavi.

Keywords: Nizami Ganjavi, contemporaries, Khagani, "Leyli and Majnun", Turkish, Uveys

Article history: received – 02.06.2021; accepted – 07.06.2021

Giriş / Introduction

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin öz dövrünün şairləri və sultanları haqqında söylədiyi faktlar şairin həyatının araşdırılmasına dair zəngin məlumat mənbəyidir. Biz bu məlumatlar içərisində indiyədək toxunulmamış, yaxud az araşdırılmış məsələləri nəzərə çatdırmaq fikrindəyik.

Nizami Gəncəvinin özünün müasiri olduğu Azərbaycan ədiblərinin adlarını çox nadir hal-

larda çəkməsi bir sıra tədqiqatçıları düşündürmüşdür. Bunun bir sıra səbəbləri var idi. Doğrudur, Nizami saraya getməmişdir və o dövrdə Azərbaycan şairlərinin əsas hissəsi Atabəylərin Gəncə və Naxçıvanda yerləşən saraylarında, Şirvanşahların Şamaxı sarayında toplanmışdılar. Bununla belə, Nizaminin bu ədəbi mühitlə sıx əlaqəsi olmuşdur.

Əsas hissə / Main Part

Nizaminin müasirləri onun ilk növbədə Xaqani Şirvani ilə dostluğunu qeyd etmişlər. Vaxtilə Səid Nəfisi İranda nəşr etdirdiyi Nizami Gəncəvi Divanında şairin Xaqaninin ölümünə həsr etdiyi aşağıdakı məşhur bir beytini göstərmişdir ki, əldə olan bu yeganə beyt görkəmli şərqşünaslardan Mübariz Əlizadə və Xəlil Yusifli tərəfindən Nizami Gəncəvi lirikasının Azərbaycan dilinə filoloji tərcüməsinə də salınmışdır:

همی گفتم که خاقانی دریغا گوی من باشد
[3, s.349] دریغا زان که من گشتم دریغا گوی خاقانی

*Elə deyirdim ki, Xaqani mənə ağı söylər,
Əfsus ki, Xaqaniyə ağı deyən mən oldum.*

Fakt budur ki, Nizami Gəncəvi sənəti Azərbaycan ədəbi məktəbinin ənənələri üzərində ucalmışdır və Nizami aydın və dürüst ifadələri ilə bu məktəbin üslubunu daha da gözəl və anlaşqlı etmişdir. Nizami Gəncəvi öz dövrünün poeziyasına yeni nəfəs gətirdi və bunu özü bildirdi. Məsələn, Xaqani Şirvaninin məşhur “Şi-niyyə” qəsidəsindən mətlləyə diqqət yetirək:

دل من پیر تعلیم است و من طفل زبان دانش
[1, s.214] دم تسلیم سرعشروسر زانو دبستانش

*Mənim könlüm qoca müəllim və mən bilik
öyrənən uşaq,
Nəfəsim əşərə təslim və dizimin üstü
məktəbidir.*

Təəssüf ki, nə tərcüməçilər, nə də şərhçilər Xaqaninin bu beytlərinin mənasını olduğu kimi açıqlaya bilməmişlər. Xaqaninin ərəbcə söylədiyi “əşərə” sözü “10 ədəb qaydasını” bildirir. O dövrdə mədrəsələrdə dərsləklərin üzərində uşaqların təlim-tərbiyəsinə həsr olunmuş on Quran ayəsi yazılırdı ki, bu ədəb qaydalarını müəllim və şagirdlərin bilməsi vacib hesab olunurdu. Xaqani Şirvaninin sələfi Nizami bu sözün mənasını aydın izahla verməklə, poeziyanın üslubuna dəqiqlik, sərrastlıq gətirmişdir. “Məxzənül-əsrar” əsərinin Meracnamə hissəsində, “əşər-e ədəbi” (10 ədəbi qaydasını) oxuyub öyrənməyi Məhəmməd Peyğəmbərin kamilliyə ucalmasının əsas yolu olaraq göstərərək yazır:

عشر ادب خوانده ز سبع سما
[4, s.15] عذر قدم خواسته از انبیا

*Yeddi qat göydən ədəb əşərini (10 ədəb qaydasını) oxudu,
Gəldiyinə peyğəmbərlərdən üzr istədi.*

Nizami öz müasirlərindən danışarkən, tez-tez “Dozd-e quyənd” – “Söz oğruları”ndan şikayətlənir. “Leyli və Məcnun” əsərində “Bu əsərin nəzmi və paxılların qəsdı haqqında” yazır:

دری ای در است و کان گنج
[5, s.77] از نقب زنان چگونه رنج

*Dürr dəryası və xəzinə yatağıyam,
Qazıb (onu) aparanlardan necə əziyyət
çəkirəm.*

Bununla belə, Nizami Gəncəvi özünə güvənirdi. Azərbaycan üslubunun fərqləndiyini, dünyanın hansı ölkəsinə aparsalar belə, hətta Buxara türklərinin içində olsa belə, Gəncə möhürünün tanınmasını aşağıdakı tərzdə ifadə edirdi:

دبیران نگر تا بروز سفید
قلم چون تراشند از مشک بید
نهان مرا آشکارا برند
[6, s. 24] ز گنجه است اگر، تا بخارا برند

Məlum olduğu kimi, Nizaminin fars Divanının böyük bir hissəsi itirilmiş və şairin türk Divanı isə tamamilə yox edilmişdir. Nizami Gəncəvidən sonra “Nizami” təxəllüsü ilə yazan şairlərin meydana gəlməsi Nizami dühasının böyükliyü və onun əlçatmaz sənəti ilə bağlı idi. Bir çox şairlər özünü Nizamiyə bənzətmək istəyirdi. Orta əsrlərdə bir çox şairlərin Divanında onlarla nümunələr vardır ki, Nizami Divanından köçürülmüşdür. Bu beytlər “təzmin” deyildir, sadəcə hər misrada bir neçə sözü dəyişməklə, Nizami şeirini olduğu kimi, mənanı, hətta bəzən qafiyə sistemini öz adları ilə vermişlər. Bax, Nizaminin həm fars Divanının yarılanmasının və həm də türk Divanının itirilməsinin əsas səbəbi budur. Bu yaxınlarda haqqın dünyasına qovuşmuş görkəmli şərqşünas-alim Barat Zəncani ömrünün sonunda Nizami Gəncəvinin fars Divanını Misirin Xədiviyyə kitabxanasından tapılmış türk Divanındakı bəzi şeirlərlə (müqayisəli şəkildə) Tehran Universitetində nəşr etdirmişdir. Barat Zəncani kitabın müqəddiməsində fars şeirindən onlarla beyt nümunə gətirmişdir ki, Nizami Gəncəvi beytlərinin əsasında formalaşmışdır. Fikir, məna, üslub, söz ehtiyatı, hətta qafiyə eynilə Nizami şeirindən alınmışdır.

Şairlərdən başqa, Nizaminin müasiri olduğu sultanlar haqqında olan mövzu çox geniş bir mövzudur. Bizim marağımızda olan bir məsələ üzərində dayanmaq istəyirəm.

“Leyli və Məcnun” əsərində Şirvanşah Əxsi-tanın Nizamiyə ünvanladığı məktubda əsərin türk dilində deyil, ərəb-fars bəzəyi ilə yazılmasını tələb etməsi, özünün də yazdığı kimi, Nizamiyə son dərəcə ağır təsir etmişdi. Şair əvvəl ruhdan düşdüyünü bildirir, məlum olduğu kimi, oğlunun təkidi ilə işə bağlayır. Amma öz qürurunu sındırmayan şair əsər boyu Şirvanşaha yaxşı dərs verir. Əsərin “Məlik Əxsitən bin Məniçöhrün mədhi” hissəsinin sonunda Nizami öz adını Üveys adlandırır:

یارب تو مرا کاویس نامم
در عشق محمدي تمامم
زان شه که محمدي جمالست
[5, s.60] روزیم کن آنچه در خیالست

*Yarəb, mənim adım ki, Üveysdir,
Məhəmməd eşqində bütövəm.
Məhəmməd camallı o şahdan,
Mənim üçün xəyal olanı – ruzim eylə!*

Burada, doğrudur, şərhçilər Nizaminin Üveys Qəraniyə işarə etdiyini yazmışlar. Lakin burada “Üveys” sözünün sətraltı mənaları da mövcuddur. Əgər Nizami Gəncəvinin əsas məqsədi yalnız özünü Məhəmməd eşqində Üveys Qəraniyə bənzətmək olsaydı, bunu elə peyğəmbərə həsr olunmuş hissədə yazardı. Şirvanşahın mədhi hissəsində Nizami bu adı təsadüfi olaraq çəkməmişdir. “Üveys” adında türklərin totemlə bağlı kökü və tamğa işarəsi vardır. Qədim ərəblər Oğuz - “Üveys, yəni “Qurd balası” adını vermişlər. Əli Əkbər Dehxoda öz məşhur “Lügətnamə”sində qədim ərəb və fars lügətlərinə istinad edərək, “Üveys” [2] adının mənasının qurd adı olduğunu izah etmişdir. اویس. [أَوْ] [ع] (ا) گرگ. (منتھی الارب) (ناظم الاطباء) (شرفنامه منیری). یکی از نامهای گرگ است که به عربی ذئب گویند. (برهان)

Yeri gəlmişkən, bir faktı da nəzərə çatdırmaq istəyirəm ki, Nizaminin Misirin Xədiviyyə kitabxanasında tapılan, adı Nizami Gəncəvinin, özü isə talan olunmuş nüsxə “Divan-e Nizami. Talif: Əl-Mövla Nizaməddin Əbu Məhəmməd Cəmaləddin Yusif bin Müəyyəd əl- Gəncəvi- əl-Üveysi” kimi qeydə alınmışdır. Dahi şairimi-

zin künyəsinin “Əl- Gəncəvi- əl -Üveysi” kimi təqdim olunması da fikrimizi təsdiq edir.

Həmçinin Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” əsərində öz qəhrəmanlarının türk mənşəyini fəxrlə qələmə alır. Nizaminin əlində çoxlu tarixi mənbələr var idi. Türklərin tarixən yaşadığı ərazilər haqqında geniş məlumatla malik idi. O, Leylini bir türk qızı kimi təsvir edir və onun qəbiləsini “Ərəbistanda yaşayan türklər” adlandırır:

از نوش لبان آن قبیله
گردش چو گهر یکی طویله
ترکان عرب نشینشان نام
خوش باشد ترکتازی اندام [5, s.185]

*O qəbilənin bal dodaqlılarından,
Gövhər sapı kimi (dəstə) düzülmüşdü.
Onların adı Ərəbistanda yaşayan türklərdi,
Ərəb əndamlı türk gözəl olar.*

Nəticə / Conclusion

Nizami Gəncəvi bəşər aşiqi olan bir dahi filosof idi. Amma özünə doğma, yaxın olan xalqı daha yaxşı tanıyırdı. Şair türkün gözəllik və cəsurluğuna, sədaqətinə, düzlüyünə vurğun idi, türk onun gözünün ovu idi. Bir şəxsiyyətin öz

milləti ilə iftixar duyması çox ali bir məqamdır. Nizami bu məqama ucalmışdı. Ümumbəşəri məhəbbətin yolu elə doğma xalqa məhəbbətdən başlayır.

Ədəbiyyat / References

1. Divan-e Həssanül-əcəm Əfzələddin İbrahim bin Əli Xaqani Şirvani. Be təshih-e təliqat Əli Əbdül Rəsuli, Mərvî nəşriyyatı, Tehran, 1357.
2. Loğət-name-ye Əli Əkbər Dehxoda. Üveys. <https://dehkhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary/50002/>
3. Nezami Gəncəvi. Divan-e qəsaid o gözəlliyat. Ostad Səid Nəfisi, Entəşarat-e Foruği, 1365.
4. Nezami Gəncəvi. Məxzənül-əsrar. Mətn-e elmi vo enteqadi bəşəy-e və ehtemam-e Əbdülkərim Əli-zadə. Baku, 1960.
5. Nezami Gəncəvi. “Leyli vo Məcnun”, Mətn-e elmi vo enteqadi be səy-e vo ehtemam Əjdər Əli oğlu Əliəşgərzadə və F.Babayev.-Mosku: “Edare-ye Entəşarat-e Daneş”, 1965.
6. Nizami Gəncəvi. İskəndərname. Mətn-e elmi vo enteqadi Ə.Əlizadə. Baku, 1947.

Низами Гянджеви о своих современниках

Захра Аллахвердиева

Доктор философии по филологии

Институт литературы им. Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: zahra.allahverdiyeva@mail.ru

Резюме. Факты, изложенные великим азербайджанским поэтом Низами Гянджеви о султанах и поэтах своего времени, являются богатым источником информации для изучения его жизни. Мы намерены включить в круг наших исследований эту информацию и вопросы, которые до сих пор были мало или вовсе не изучены.

Исследователи, прежде всего, отмечали дружбу поэта с Хагани Ширвани. В свое время Саид Нафиси включил знаменитое стихотворение, посвященное гибели поэта Хагани, в изданный в Иране Диван Низами Гянджеви.

Как известно, большая часть персидского Дивана Низами была утеряна, а турецкий Диван поэта полностью уничтожен. Появление поэтов, писавших под псевдонимом «Низами», было

связано с великой славой и гениальностью поэта и его недостижимым мастерством. Поэты стремились быть похожими на Низами. В Средние века в Диванах многих поэтов обнаруживались десятки примеров, скопированных из Дивана Низами.

Статья содержит ряд важных фактов о поэтах и султанах - современниках Низами Гянджеви.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, современники, Хагани, «Лейли и Меджнун», турки, Увейс